

RUSSELL'İN DİN FELSEFESİNDE İNANÇ SORUNUNA EPİSTEMOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Dr. Aydın Işık*

AN EPISTEMOLOGICAL APPROACH TOWARDS BELIEF IN RUSSELL'S PHILOSOPHY OF RELIGION

ABSTRACT

In this article, we try to analyze what Russell has understood from belief, taking the roots of his philosophy of knowledge as central theme. Having analyzed the term "belief", which is one of the main subjects of the philosophy of religion, the uses of belief in praxis is taken into consideration from Russell's point of view. Especially, we give priority to Russell's views concerning epistemological value of "religious belief".

Anahtar Kelimeler: İnanç, Russell, Epistemoloji, Din, Tanrı

ÖZET

Bu makale kapsamında Russell bilgi felsefesinin merkezi bir tema olarak dayanaklarını oluşturan inanç kavramından Russell'in ne anladığını analiz etmeye çalıştık. Din Felsefesinin temel konularından biri olan "inanç" kavramı analiz edilirken inancın uygulamadaki kullanımları açısından Russell'in görüşleri dikkate alınmıştır. Özellikle (biz bu çalışmada) Russell'in "dini inanc"ın epistemolojik değeriyle ilgili görüşlerini vermeye gayret ettik.

Russell'in felsefi kurgusu neredeyse tamamen onun bilgi felsefesine dayanır. Russell, bilim ve bilgi felsefesindeki değişimlere göre düşüncesini devamlı surette değiştirdiğinden onu belirli bir felsefi ekole dahil etmek elbette zor olacaktır. Russell'in yeni gelişmeler karşısındaki değişen tutumu, onun Din Felsefesini ve özellikle de inanç hakkındaki görüşlerinin açık-seçik bir

* D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi.

şekilde ortaya konulmasını da güçleştirmektedir. Bu güçlüklerden dolayı, mevcut makale kapsamında Russell'ın düşünsel değişimi de dikkate alınarak, analitik bir perspektiften Russell'ın inançtan ne anladığı üzerinde durulacaktır.

Russell epistemolojisinin iki temel kavramı, tanımayla ve betimlemeyle bilmedir. Bunlar bilgi verilerimizi sağlamaktadır ve betimlemeyle bilme hatta tüm bilgimiz yani gerek şeylerin, gerek doğrunun bilgisi duyu-verileriyle (sense-data) temellendirilir; fakat bu verilerden hareketle çıkarımlar yaparak geçmişin ve geleceğin var oluşlarını bileceksek bazı genel ilkelere de ihtiyacımız olacaktır. Bunlar tümevarımsal ve tüm dengelimsel inançları içerirler. Tümevarımsal ilkeler "bize yarın güneşin doğacağını inandıran ilkelerdir".¹ Russell, tümevarımsal bir inancın asla deneyle kanıtlanmayacağını iddia etmekte ve bu düşüncesine tümevarımsal bir ilkenin yine asla deneyle çürütülemeyeceğini de eklemektedir. Çünkü ona göre, tümevarımsal bir ilkeye önceden inanmadığımız müddetçe söz konusu ilkeyi kanıtlamak için asla deneyi kullanamayız. Bu yüzden Russell, tümevarımı dış dünyadaki somut uygulamalarda duraksamadan kullanmamıza rağmen gerek tümevarımın, gerekse tümevarıma dayanan bilimin, inançsal bir ön kabulü içinde barındırdığını iddia eder.²

Russell, tümevarım gibi ne deneyle kanıtlanabilen, ne de çürütülebilen başka genel ilkeler ve inançlar üzerinde de durur. Bunlar, ona göre, duyu-verilerinin bilgisi kadar kesin olup, doğru bilgi kuramı ve bilgimizin genişletilmesi için gereklidirler. Ona göre, bazı mantık ilkeleri bunlara örnek olarak verilebilir. Mesela öncüllerin gerçekten doğru olduğu kabul edilirse, sonucun da doğru olduğuna kimse karşı çıkmaz. Ne zaman inandığımız bir şey, sonradan inanacağımız başka bir şeyin kanıtlanmasında kullanılsa bu ilkeler geçerlidir. Bu ilkeler, hiçbir bakımdan duyu nesnelere türememiş olmalarına karşın, bize üzerinde şüpheye düşülemeyecek bilgilerimizin de bulundu-

¹ Russell, *Human Knowledge Its Scope and Limits*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1971, s. 146-150.

² Bertrand Russell, *The Scientific Outlook*, Norton Library, 1. Published, New York, 1962, s. 74-76.

Yaklaşım

ğunu gösterirler.³

Russell'a göre, Özdeşlik Yasası (*bir şey neyse odur*), Çelişmezlik Yasası (*bir şey hem var hem de yok olamaz*), Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı Yasası (*bir şey ya var, ya da yok olmalı*) vb. yasalar bu genel ilkelere örnek olarak verilebilir. Bunlara, "Düşüncenin Yasaları" denmektedir. Russell'a göre, bu ilkelere "Düşüncenin Yasaları" denmesi yanlıştır; çünkü önemli olan bu yasalara uygun olarak düşündüğümüz olgusu değil, şeylerin bunlara uygun olarak davranmalarıdır.⁴

Bahsedilen bu genel ilkeler konusunda felsefe tarihinde büyük tartışmalar vardır.⁵ Russell'a göre, ampirik filozoflar ile rasyonalist filozoflar arasındaki bu tartışmada rasyonalistler, bu ilkelerin deneyle kanıtlanamayacağını ve genel ilkelerin bizce bilindiğini söylemeleri hususunda haklıdırlar. Fakat Russell, rasyonalistlerin bu genel ilkelerin doğuştan ilkeler olduğu görüşüne katılmaz. Ona göre, bu ilkeler "a priori" olup, deneyle onları kanıtlayamasak da onların doğruluğunu görebiliriz. Eğer deneyimize girmemiş bir şeyin var olduğunu kanıtlamak istersek, deneyimize girmiş bir ya da daha çok şeyin varlığının öncüllerimiz arasında olması gerekir, çünkü bilgi ya tümüyle, ya da bir yönüyle deneye dayanır/dayanmalıdır.⁶ Russell, rasyonalistlere yönelttiği bu eleştirilere rağmen "a priori" ilkeleri kabul eder. Ona göre, matematik ve mantıkta kullanılan çoğu ilke a priori'dir. Ampirik filozoflar apriori ilkeye karşı çıkmışlar ve iki şeyle öteki iki şeyin yan yana konulmasının tümevarımsal olarak her zaman dört ettiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat Russell'a göre, düşüncelerimizi tikel şeylerden soyutladığımız halde de iki ile ikinin dört ettiğini biliyoruz. "İki iki daha dört eder" gibi bir a priori önerme, "Sokrates'in ölümünden bütün insanlar ölümlüdür"e varan tümevarımsal genellemelerden bile daha kesindir. Birinci sebep, Sokrates'in ölümlülük olasılığı bütün insanların ölümlülük olasılığından yüksektir. Yani, bu öner-

³ Russell, *Felsefe Sorunları*, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabalıcı Yay., İstanbul, 1993, s. 59-61.

⁴ Russell, a.g.e, s. 61-63.

⁵ Titus, *Living Issues in Philosophy*, Van Nostrand Reinhold Company, 5. Edition, New York, 1970, s. 224-241.

⁶ Ayer, *Russell*, Fontona-Collins, London, 1972, s. 98-102.

mevi genelden tikele götürmek daha kesin bir sonuç verir. İkinci sebep ise, bizler ölümün olmadığı bir yeri düşünebiliriz ama “iki ile ikinin beş ettiği” bir yeri asla düşünemeyiz. Russell’a göre, buna rağmen biz, iki ile ikinin dört ettiğini biliyorsak ve bu a priori ilkeyi tikeller üzerine de uygulayabiliyorsak, ancak o zaman bu yeni bir bilgi olur.⁷ Bununla birlikte, Russell’ın doğamızın da diğer şeyler gibi dünyanın olgusu olduğunu savunduğu ve bu ilkeleri “düşünce yasası” olarak onamanın yanlışlığını iddia ettiği görülür. Ona göre, genel ilkeler ve apriori üzerine inanma, yalnızca düşünce üzerine değil, şeyler üzerine de bir inanmadır. Mesela çelişmezlik yasasına inanmak bir düşünce ise de, çelişmezlik yasasının kendisi bir düşünce değildir; o aynı zamanda dünyadaki şeyleri ilgilendiren bir olgudur.

Görülüyor ki Russell, ampirist filozofların kabul etmedikleri tümelleri kabul etmekte, fakat rasyonalist geleneğin tümel anlayışından farklı bir teoriyi epistemolojisinin merkezine yerleştirmektedir. Şöyle ki; ona göre, tümel varlıklar vardır, ama bunların varlıkları yalnızca zihinsel değildir. Yani, zihin onu düşünmüş veya kavramış olmasa da onlar vardır. “Edinburgh Londra’nın kuzeyindedir” önermesindeki kuzey tümeli buna en güzel örnektir. Hiçbir insan olmasa da, Edinburgh’un bulunduğu yeryüzü bölümü, Londra’nın bulunduğu bölümün kuzeyindedir. Görülüyor ki, Russell’a göre tümeller, düşüncenin kavradığı, fakat düşüncenin yaratmadığı, dış dünyanın parçası olan şeylerdir. O, bu düşüncesiyle hem rasyonalist, hem de ampirik epistemolojilerden ayrılır ve ikisinin sentezi olan yeni bir epistemoloji inşa eder.⁸

Felsefesi neredeyse (tamamen) bir epistemoloji örgüsü olan Russell’ın bilgi felsefesini genel hatlarıyla vermeye çalıştık. O, epistemolojiyi, ben ve ben-olmayan arasında bir ilişki olarak görmektedir. Buradan çıkardığımız ilk sonuç, onun süje ve obje arasında yapmış olduğu kesin ayrımdır. Russell, suje ve obje arasında kesin bir ayırım yapmasına rağmen süje ve objenin tam anlamıyla ne olduklarının bilinemeyeceğini savunarak agnostik bir tutum sergiler. Fakat bu yaklaşım, bilginin imkânını reddeden bir sistemle nihayetlenmez; çünkü Russell, şeylerin bilgisinin tamamen tanımaya dayandığını,

⁷ Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 68-75.

⁸ Russell, *a.g.e.*, s. 80-81.

Yaklaşım

doğrunun bilgisinin ise bir yönüyle deneye dayanmakta olduğunu kabul etmektedir. Bu düşünceleri açısından Russell, bilgi kuramı bağlamında ampiristlere yakın olmakla birlikte tamamen ampirist bir filozof değildir. Onun bilgi anlayışının, olgucu felsefenin bilgi kuramına benzediği söylenebilir; fakat eklektik bir epistemoloji kuramıyla ortaya çıkan Russell'ın, neticede her şeyi küçük olay zerreciklere dayandırması sebebiyle, felsefe tarihinde yeni bir ekolün kurucusu olduğu iddia edilebilir. Bu felsefi sistemin adı da mantıksal atomculuktur.

Russell, mantık ve epistemolojiye ait eserlerinin hiçbirinde dini, epistemolojik ve mantıksal uygunluğu açısından incelememiştir.⁹ Russell, Copleston'la yaptığı bir tartışma sırasında, Tanrı ve din öğretileri konusunda, bilginin imkân ve sınırları açısından agnostik olduğunu belirtir.¹⁰ Dolayısıyla dini öğretiler, Tanrı vb. konuların, epistemolojinin imkân ve sınırlarını aştığını belirten Russell'dan içsel metot temelinde dinin epistemolojik bir tahlilini yapmasını beklemek yanlış olacaktır.¹¹ Şeylerin bilgisini duyu-verilerine, doğrunun bilgisini ise en azından bir yönüyle deneye dayandıran Russell, Tanrı ve din öğretileri gibi şeyleri bilemeyeceğimizi söyler. Başka bir ifadeyle, Tanrı ve din öğretileri gibi kavramlar doğrulanamamakta veya yanlışlanamamaktadırlar.¹² Ona göre, dini doğmaların metafizik a priori usavurmayla kanıtlanması imkânsızdır; zira apriori önermeler de bir yönüyle deneye dayanmakta ve sadece zihnin ortaya koyduğu bir kavram olmaktan çıkmaktadırlar. Çünkü o, bu tür önermelerin, ancak deneye dayanmaları şartıyla yeni bir bilgi verdiğini düşünür. Mesela, "Tanrı vardır" önermesi, Russell'a göre, bilgimize hiçbir şey eklememektedir. Zira bu önerme, deneye veya tanımayla bilmeye dayanmamakta ve "Tanrı Tanrı'dır" demekten başka bir anlama gelmemektedir. Bu yüzden, Russell'a göre, özellikle felsefede Tanrı'nın varlığını ve dini öğretileri a priori temelde kanıtladıklarını iddia

⁹ Brightman, "Russell's Philosophy of Religion", *The Philosophy of Bertrand Russell*, Ed. Paul Arthur Schilipp, Harper Torchbook, London, 1944, s. 548.

¹⁰ Russell, *Why I am not a Christian*, Unwin Books, 2. Impression, London, 1969, s. 138-139.

¹¹ Brightman, *a.g.m.*, s. 543.

¹² Bertrand Russell, *Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin Books, Harmondsworth, 1965, s. 196-199.

edenler, safsata içerisinde boş ve anlamsız bir konuşma gerçekleştirmektedirler.¹³

Bir insan bilgi açısından Tanrı'nın bilinemeyeceğini savunmakla birlikte, Tanrı'nın varlığına inandığını veya inanmadığını da söyleyebilir. Dolayısıyla kişi bilgi konusunda agnostik, ama inanç noktasında teist ya da ateist olabilir. O halde, bir insan agnostik-teist olabileceği gibi, agnostik-ateist de olabilir. Buradaki agnostiklik, meselenin bilgi boyutunu, teistlik ve ateistlik ise inanç/eylem boyutunu oluşturur. Ancak agnostik olduğunu söyleyen birçok insan, teist ya da ateist oldukları hususunda olumlu bir şey söylememiş, ikisi dışında bir kategoriye dahil olduklarını iddia etmişlerdir. Bununla birlikte agnostik olduğunu söyleyen bazı kişiler de, doğrudan teistlikle ya da teistliğe yol vermek ve korkaklıkla, bazıları da ateistlikle itham edilmiştir.¹⁴

Russell, Copleston'la yaptığı tartışmada, dinsel inanç konusunda ve özellikle de Tanrı'nın varlığı-yokluğu hususundaki tartışmalarda tutumunun agnostik olduğunu belirtir.¹⁵ Russell'a göre, agnostik, dinlerin ilgilendiği ahiret, Tanrı vb. konularda hakikatin bilinmesinin imkânsız olduğunu veya eğer imkânsız değilse bile, şu anda imkânsız olduğunu, düşünen kişidir. Ona göre agnostik, ateist değildir. Bu bağlamda ateist dindar gibidir; çünkü biri Tanrı'nın var olduğunu diğeri ise var olmadığını bilebileceğimizi iddia eder. Agnostik ise gerek kabul, gerek inkâr için elde hiçbir kanıtın olmadığını söyler. Bir agnostik ne Tanrı'nın var olduğunu, ne de Tanrı'nın var olmadığını ifade eder. Kısacası agnostik, dindar kadar ateiste de uzaktır.¹⁶

Görüldüğü gibi, Russell'da belli bir alanda da olsa, bilinemezlik dogmatik bir karakter taşımaktadır. Ayrıca "bu gün için imkânsızlığına inanma"; "fakat bu bilinmeyişin yarın değişebileceği ihtimalini fikren muhafaza etmek", Russell tarafından bilimsel bir tavır olarak sunulur. Ancak, bu noktada dini problemler karşısında sözü edilen tavrın ateizmle ilişkisi olup

¹³ Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 113-114.

¹⁴ Bayram Dalkılıç, *Bertrand Russell'ın Felsefesinde Tanrı Problemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 123.

¹⁵ Russell, *Why I am not a Christian?*, s. 138.

¹⁶ Bertrand Russell, "What is an Agnostic?", *The Basic Writings of Bertrand Russell*, Ed. Robert E. Egner-Lester E. Denonn, New York, 1961, s. 577.

Yaklaşım

olmadığı da akla gelebilir. Bilindiği gibi ateist de, her türlü din olgusuna karşı çıkan ve inanmadığını söyleyen kişidir. Dolayısıyla ateizmin, agnostisizmle benzerlikleri ve ayrılıkları olmalıdır.

Russell'a göre agnostik, Tanrı'nın imkânsız olmasa da pek olağan dışı bulunduğunu savunabilir; hatta bunu, uygulamada düşünmeye değmeyecek kadar olasılık-dışı sayabilir. Bu durumda o, ateistten çok uzak değildir. Agnostik'in tutumu, dikkatli bir filozofun, eski Yunan tanrıları konusunda takınacağı tavır gibidir. Russell, eğer kendisinden Zeus'un, Poseidon'un, Hera'nın ve öteki Olympos tanrılarının var olmadıklarının kanıtlanması istense, kesin delilleri bulmaktan yoksun kalacağını itiraf edeceğini söyler. Agnostik de, Hıristiyan Tanrı'sını Olympos tanrıları kadar olağan dışı sayabilir. Böyle bir durumda, agnostik'in pratik bakımdan ateistle birlikte olduğu söylenebilir.¹⁷

Bu ifadeler ışığında şunları söylemek mümkündür: Tanrı'nın var olduğunu bilmek ile olmadığını bilmek birdir. Her bilginin bir bilineni olması sebebiyle, her iki bilginin de objesi Tanrı'dır. Bir kimse, Tanrı'nın olmadığını söylerse, Tanrı'yı bir bilgi konusu olarak kabul etmiş demektir. Başka bir ifade ile, "bilmediğini, yok olduğunu bilmekte bir bilgidir." Böylece, ateist ile teist, Tanrı'yı bilgi objesi olarak kabul etmekle aynı kategoridedir. Ancak, agnostik, teist ve ateisten farklı olarak bilme ile bilmeme arasında, "hüküm vermeme" de kalır. Buradaki "hüküm vermeme", Tanrı'nın veya Tanrısal olanın "bilme imkânları"nın dışında kalması prensibine dayandırılır. Dolayısıyla var olma ile bilinme arasında kurulacak zorunlu bir ilişki, sonuçta Tanrı'nın yokluğunu ortaya koyacaktır. Böylece, Tanrı hususunda agnostisizmle ateizm arasında bir uygunluk söz konusu olacaktır. Bu, Russell'ın pratik uygunluk olarak nitelendirdiği bir uygunluktur. Bununla birlikte agnostisizmle ateizm arasında teorik ilişki kurmak da mümkündür; çünkü her iki anlayışın hareket noktası da "bilimsellik" iddiasıdır.

Russell, Tanrı'yı inkâr etmekten korkmadığını, çünkü Zeus'u ve Jüpiter'i, Odin'i ve Brahma'yı inkâr ettiğini ve bundan dolayı da vicdan azabı yaşamadığını ve bunun sonucunda da gözle görülebilecek herhangi bir ceza

¹⁷ Russell, *What is an Agnostic?*, s. 577.

çekmediğini belirtir. O, “eğer bir Tanrı olsaydı, O’nun kendi varlığından şüphe edenlere kızmak gibi boş bir küçüklüğe kapılmasının pek mümkün olmayacağını” belirtir.¹⁸

Russell’a göre, ne derece agnostik olursa olsun akli başında hiçbir kimse, “sadece akla inanmakla” yetinmez. Akıl, kimisi gözlenmiş, kimisi de kıyaslanarak çıkarılmış olgu meseleleriyle ilgilenir. Dolayısıyla o, gelecek hayatın ve bir Tanrı’nın var olup olmadığı konuları şayet olgu meselelerine giriyorsa, agnostiğin bunları aynen “yarın ay tutulacak mı?” sorusu gibi araştırması gerektiğine inanır. Hatta Russell, davranışları açıklamak dışındaki amaçları ortaya koymak için akla aykırı olamamaları şartıyla, duygular ve arzuların kullanılmasını da kabul eder.¹⁹

Russell’ın tutumunun,-Tanrı’nın var olduğunu veya var olmadığını bilmediğini, yani ateizm ile teizm arasında olduğunu iddia eden-agnostisizmin klasik tavrı olduğu açıktır. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* adlı eserinde böyle bir tutumu benimseyen agnostiğin çelişki içerisinde olduğunu belirterek şunları söyler:

“Agnostisizmin haklı olabilmesi için şu iddialardan birinin ya da ötekini kabul edilmesi gerekir: a.) Tanrı’nın hem var, hem de yok olduğunu gösteren bir takım ipuçları vardır; b.) Tanrı’nın var veya yok olduğunu gösteren hiçbir ipucu yoktur. Agnostik birinci iddiayı kabul edemez; çünkü “orta yerde” (yani teizmle ateizm arasında) durabilmesi için, leh ve aleyhteki ipuçlarını tam anlamıyla denkleştirmek zorundadır. Aksi takdirde ya teizme, ya da ateizme kaymadan edemez. O, ikinci iddiayı da kabul edemez; çünkü Tanrı’nın varlığı veya yokluğu hakkında hiçbir ipucu yoksa agnostisizmin dayanağı bir temel de yok demektir.”²⁰

Bu ifadeler ilk bakışta makul gibi görünmektedir. Fakat agnostik bir düşünür bu iddialara karşı her halde şu itirazları ileri sürerek bu gerekçelerin doğru olmadığını söyleyebilir: Bilmek sübjektif bir “değer”dir; bu yüzden de Tanrı’nın varlığını veya yokluğunu bilmekle, var olduğunu veya yok olduğunu

¹⁸ Russell, a.g.e., s. 579-581.

¹⁹ Russell, a.g.e., s. 583.

²⁰ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. Yay., İzmir, 1987, s. 165.

Yaklaşım

nu bilmek ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Diğer taraftan var olduğunu bildiğimiz bir şeyin, bilen olduğu için veya bilindiği için var olduğunu, aynı şekilde yok olduğunu bildiğimiz bir şeyin yokluğu hakkındaki bilgimizden dolayı yok olduğunu söyleyemeyiz. Yani bilinmek veya bilinmemek bir şeyin mutlak anlamda (zati varlığı açısından) varlık şartı olarak düşünülemez. Aksi halde - Tanrı, bilindiği için vardır demek- Tanrı insan var olduğu için vardır anlamına gelecektir. Ayrıca bir şeyin varlığını bilmek veya var olmadığını bilmek, o şeyin varlık alanı ile bu varlık alanında geçerliliği olan bilgi türü sayesinde mümkündür.

Bundan başka bir şey hakkındaki bilgimizin dayandığı deliller belli bir metoda ve düşünce anlayışına (mantığa) göre kurulabilirler. Böyle olunca her ispatın konusunu ne ölçüde ispat ettiği ise bir epistemoloji sorunu olmaktadır. Bu durumda, Tanrı'nın var olduğunu veya var olmadığını gösteren delillerin "denkleştirilmesinden" ziyade "kuvvetinden" bahsetmek daha makul olacaktır. Aksi takdirde nitelik ve nicelik kavramları birbirine karışacaktır.

Çoğu zaman klasik teist filozof ve teologlar tarafından Tanrı'ya inanma ile bilme veya kanıtlama arasında şöyle bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir.

"1. Tanrı'nın var olduğunu ispat eden delillerin çürütülmesi, Tanrı'nın var olmağını ortadan kaldırmaz.

2. Tanrı'nın var olmadığını ispat eden delillerin çürütülmesi de, Tanrı'nın var olmadığı iddiasını çürütmez."²¹

Her iki şıktan da çıkartılması gereken netice, Tanrı'nın kendisi hakkındaki bilgilerimizin Tanrı'nın zatından çok bize ait olduğudur. Dolayısıyla bu düşünce agnostisizme kapı açtığı gibi agnostik-teizm veya agnostik-ateizme de kapı açar. Mesela Amerikalı filozof W. James, "Tanrı'nın var olup olmadığı, insan ruhunun ölümsüz olup olmadığı üzerinde ne lehte, ne de aleyhte hiçbir bilimsel kanıt yoktur. Ancak biz yine de bir Tanrı olduğuna ve insan ruhlarının ölümsüz olduğuna inanma hakkına sahibiz." der.²²

²¹ Dorothee Söle, **Thinking About God**, SCM Press, London, 1990, s. 171-182.

²² Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy: History & Problems**, Fifth Edition, McGraw-Hill,

Görüldüğü üzere bizler, bir şeye inanma veya inanmama hakkına sahibiz fakat bizzat inancın kendisinin ne anlama geldiği ve Russell'ın inançla neyi kastettiği sorusunun burada cevaplanması gerekmektedir. İnanç kavramı hakkında felsefe literatüründe çeşitli görüşler ve spekülasyonlar vardır. Bu görüşleri sınıflandırdığımızda genel hatlarıyla üç türlü yaklaşımın olduğu görülür:

1. Hakkında tersi kanıtlar olduğu halde inanma.
2. Kanıt veya kanıtlara rağmen değil, ortada kanıt olmadığı halde inanma.
3. Kanıt olmadığı halde inanma değil, bizzat kanıt dayanarak inanma.²³

Bu görüş ve kabullerden üçüncüsü yöntem olarak diğerlerinden farklıdır, çünkü biz bilginin veya deneyin genişletilmesini istiyorsak ve neyin doğru, neyin yanlış; neyin kabul edilebilir, neyin kabul edilemez olduğunu tespit için üçüncü yöntemi kabul etmek zorunda kalırız. Russell'a göre, en sade biçimiyle bilgi: doğru inançların bir alt sınıfı/sub-class veya sınıflanmasından ibarettir.²⁴ O halde, cevaplandırılması gereken soru, Russell'ın inançtan ne anladığıdır. Russell, inanç kelimesinden en genel manada zihin ve beden her ikisinin durumunu anladığını ifade eder. Bu yüzden de inanç ona göre, hayvanlar ve insanların ortak özelliğidir. Mesela, benim istasyona bir tren bulma umuduyla gitmem, yani benim bu durumum veya eylemim bir inançtır. Tasvip, beklemek, hatırlama çeşidinden bedendeki bir takım kımlıtların hepsi bir inanış türüdür. Böylece inanışların daha düşünme ve dil öncesinde bir varlığı vardır.

Russell'a göre, kelimeler inanışı saptayıp başkalarına bildirmeye yarayan araçlardır. Mesela "bak bir tilki var" dediğimizde, eğer biz onun tilki olduğunu hissediyorsak bu bir inançtır.²⁵ Mesela, burnumuza yanık kokusu

New York, 1994, s. 393.

²³ John Herman Randall-Jr. Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1989, s. 37-39.

²⁴ Russell, *Human Knowledge Its Scope and Limits*, s. 170.

²⁵ Russell, a.g.e., s. 129.

Yaklaşım

geldiğinde, bir şeyin yanmakta olduğuna inanıp bedenimizle ona göre tavır sergileriz. Bu da bir inançtır.²⁶ Russell'a göre, insan inançlarını kelimelerle dışlaştırma alışkanlığındadır. Dile getirilmemiş inanışlar ise, en kaba ve en kolay anlaşılabilir inançlardır. İşin içine biraz incelik karışırsa, inanışların dilsel biçimlere dökülmesi gerekecektir.²⁷ Bu yüzden de inanışları sıkı sıkıya ilişkili oldukları dilsel biçimlerden ayrı tutmak neredeyse, imkânsızdır.²⁸ Russell, inanç ve dil arasında kurduğu ilişki bağlamında, kullandığımız kelimelerin kesinlikle nesnenin özü olmadığını iddia eder ve kelimelerin insan psikolojisini, isteklerini, kısacası inançlarını yansıttığını belirtir.

Russell, inançların o kadar karmaşık bir yapısı olmadığını düşünmektedir. O, inançla, hayvanların davranışlarında da görünen ve düşünme öncesi olabilen bazı şeyleri kastettiğini ifade eder. Yukarıda da değindiğimiz üzere Russell, inanç teriminden zihin veya bedenin her ikisinin durumunun kesin bir türünü anladığını belirtir.²⁹ İnanç noktasında insan ile hayvan arasındaki fark hayvanın önceyi ve sonrayı ayırt edememesi, yani Russell'ın hafızasal inanç dediği şeye sahip olmamasıdır.³⁰

İnancın en önemli özelliği, onun dışsal bir referansa başvurmasıdır. Mesela sen "bir arabanın geldiğine" inanıyorsan, senin bu inanışın kasların kesin bir hareketini, duyu organlarını, duygularını bununla birlikte sendeki çeşitli imajları içerecektir. Kısacası inanç, Russell perspektifinden organizmanın durumsal toplamıdır. Dolayısıyla bir hayvan veya küçük bir çocuk da eylemler serisiyle inanış sergileyebilir. Fakat insan, konuşmanın ve kümülatif reaksiyon pratiğinin bir sonucu olarak, az veya çok statik şartlarda da inanış ortaya koyabilmektedir. Yani insan önceden hafızasında bulunanlarla dışarıdan bir uyarıcı olmaksızın etkin bir inanış sergileyebilmektedir. İşte bu durumla, yani hafıza yönüyle, insan diğer varlıklardan farklıdır.³¹

²⁶ Russell, a.g.e., s. 160.

²⁷ Russell, a.g.e., s. 130-132.

²⁸ Russell, a.g.e., s. 132.

²⁹ Russell, a.g.e., s. 160-161.

³⁰ Russell, a.g.e., s. 126.

³¹ Russell, a.g.e., s. 161-162.

Russell için inanç kavramı, zihnin analizi konusunda da merkezi önemi haizdir. İnançlar doğru veya yanlış olabilir ve yanlış inançlar da doğru inançlar kadar güçlü savunulabilir. Bu yüzden de doğru inançları yanlışlarından ayırt etmek zor bir sorundur. İnançlar olmasaydı yanlış da olmazdı; doğruluğun yanlışlıkla bağlantılı olmasından dolayı doğruluk da olmazdı. Özdekten oluşan bir dünyada, inanç ve yargılar bulunamayacağına göre doğru ve yanlış da bulunmazdı. Bu düşüncelerden hareketle zihinlerin doğruluğu veya yanlışlığı yaratmadığı, onların ancak inançları ortaya koydukları söylenebilir. Fakat inançlar bir kez yaratıldıklarında, zihinler onları ne doğru, ne de yanlış yapabilirler. Zira inançlar var oluşları bakımından zihne bağlıdır, fakat doğrulukları bakımından zihne bağlı değildirler.³² Dolayısıyla inancın doğruluğu veya yanlışlığı zihinden çok inancın nesnesi veya nesnelere ilgilendiren bir şeydir.³³

Russell'a göre, inanç meselesini karmaşık hale getiren ve felsefe de dâhil birçok alanda tartışmalı kılan, inanılan şey ile inanç arasındaki ayırımıdır. Çünkü bir organizma hareketi olarak inanış durumu çoğu zaman bulanıktır.³⁴ Doğru veya yanlış olabilen inancın (ki bu doğruluk ve yanlışlık inanç ve inanç nesnesi arasındaki uygunluktan çıkarılmaktadır) inanç-nesnesiyle ilişkisini Russell şu şekilde analiz etmeye çalışır:

1. İnanç, bir anlamda karakterize edilen, böylece de doğru veya yanlış olabilen şeydir. Mesela, siz bir atın mutlaka yarışı kazanacağına inanabilirsiniz, fakat yarış zamanı geldiğinde, o at yarışı ya kazanır, ya da kaybeder. Kısacası inancınız sonuca göre doğru veya yanlış olur. İnancı doğru veya yanlış yapan şey sadece "olay"dır.³⁵

2. "İnanma ile inandığımız şeyi birbirinden ayırmalıyız. Ben, Kolomb'un Atlantik'i geçtiğine inanabilirim" veya "iki ve ikinin dört ettiğine de inanabilirim. Fakat inanılan şeyden bağımsız, değişmez bir karakter var-

³² Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 97-105.

³³ Russell, *The Analysis of Mind*, George Allen-Unwin Ltd., 9. Impression, London, 1968, s. 231.

³⁴ Russell, *Human Knowledge*, s. 164.

³⁵ Russell, *The Analysis of Mind*, s. 231-232.

Yaklaşım

dır; o da, inancın kendisidir.³⁶

3. “İnanılan şey ve inanç her ikisi de inanan kişide o andaki olayı içerir.” Mesela, ben “Sezar’ın Rubicon’u geçtiğine” inanıyorum. Benim bu inancım, yıllar önce olmuş olan bir olay hakkındadır. Bu olayı ben ne gördüm, ne de hatırlıyorum. Bu olay, yani inandığım şey olduğunda, olan şeyin kendisi zihnimde değildir. Dolayısıyla benim inandığım şeyin şimdi olan bir olay olduğunu söylemek doğru olmaz. Bununla birlikte benim inandığım şeyin, şimdi zihnimde mevcut bulunan bazı tarihsel aktarımlardan ibaret olduğu söylenebilir.³⁷

Görüldüğü üzere Russell, inancı doğru veya yanlış yapanın nesnel-karşılık veya objeye uygunluk olduğunu iddia etmektedir. O, bu uygunluğun inancın dışarıdaki görünümü, inanma sürecinin ötesinde ve dış dünyadaki bir olay olduğunda ısrarcıdır.

4. “İnanç içeriği ile inancın nesnel karşılığı arasında bazen büyük bir uçurum vardır.” Mesela; “Sezar Rubicon’u geçti” cümlesine inandığımızda, inanma içeriği “Sezar Rubicon’u geçti” cümlesine, yani başka bir deyişle inanma sürecine yapışık bir şeydir. İnanmanın nesnel karşılığı ise benim doğrudan doğruya duyulamadığım, benden yüzyıllar önce olmuş olan bir olaydır. Kısacası inancın nesnel karşılığı, olayla ilgilidir. İnanç içeriklerinin hepsi veya bir kısmı nesnel karşılık neticesinde anlam kazanırlar.³⁸

Russell, böyle bir inanç teorisiyle çeşitli inanç türlerini de ortaya çıkarmış olduğuna inanır. Bunlar; hafızasal-inanç, beklentisel-inanç ve çıplak-kabuldür. Russell’a göre, bunların her biri inanç türü olup, karmaşık duyum-lara veya kesin bir hissedişe dayanır.³⁹

Russell, bu türlerin dışında -sağlamca inandığım şey, ne bilgi, ne de yanlış ise buna ve bunun gibi duraksayarak inandığım şey gibi- başka bazı inançların da olabileceğini kabul eder. Russell’ın bu inanç türüne de olasılıklı

³⁶ Russell, *a.g.e.*, s. 232-233.

³⁷ Russell, *a.g.e.*, s. 233-234.

³⁸ Russell, *The Analysis of Mind*, s. 231-235.

³⁹ Russell, *a.g.e.*, s. 250.

sanı dediği görülür.⁴⁰

Russell epistemolojisi örgüsü içinde inanç kavramını kuramsal olarak inceledikten sonra, inançların pratik yönünün de tahlil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Böylesi popüler bir konunun dar tutulması amacıyla aşağıdaki iki soru üzerinde durulacaktır.

1. İnançlar, eylemlerimizin nedeni olarak ne ölçüde etkindirler?

2. İnançlar ne ölçüde mantıksal açıdan yeterli delillerden kaynaklanırlar veya kaynaklanabilirler?

Russell, birinci soruyu kuramsal olarak değil, bir insanın sıradan yaşadıklarını ele alarak tartışır. Ona göre, günlük yaşamımızda eylemlerimizi bir inancın etkisinden daha çok alışkanlık nedeniyle yaparız. Geçmişte bu alışkanlıkların edildiği bir dönem vardır. Eğer bir işyerinde çalışıyorsak, günlük davranışlarımızın büyük bir kısmını alışkanlıklarımızın işgal ettiği açıktır. Ama yine de en azından işyerinin seçiminde inancın bir etkisi olduğu söylenebilir. Mesela, kişi vaktiyle o iş yerinin teklif ettiği işin, bulabileceği en iyi iş olduğunu düşünmüş olabilir. Bu nedenle de, bu seçimin yol açtığı her şeyde bir bakıma inancın da payı vardır denilebilir. Ama eylemlerimizin çoğu Russell'a göre inançlardan ziyade alışkanlıklara dayanırlar. Bu alışkanlıklar, onların doğru olduklarına dair bilinçli bir inanç nedeniyle değil, bir köpeğin arka ayakları üzerinde durarak yiyecek istemeyi öğrenmesi gibi "öğretmeni" hoşnut kılmak için gençlikte edinilmiş olan davranışlardır. Demek oluyor ki inançlar, eylemlerimizin yalnızca ufak bir bölümünden doğrudan sorumlu olsalar da, sorumlu oldukları eylemler en önemli olan ve yaşamımızın genel yapısını belirleyen eylemler arasında yer alırlar. Mesela Russell, siyasal ve dinsel eylemlerimizin özellikle inançlarımızla bağlantılı olduğunu düşünür.⁴¹

Russell'a göre, ikinci soru iki yönlüdür: a) İnançlar gerçekten ne ölçüde kanıtlara dayanır? b) Öyle olmaları ne ölçüde olanaklı veya arzu edilen bir şeydir. a) İnançların kanıtlara dayanma oranı onlara inananların sandıklarının-

⁴⁰ Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 112.

⁴¹ Bertrand Russell, *Sorgulayan Denemeler*, çev. Nermin Arık, TÜBİTAK Yay., 4. Baskı, Ankara, 1996, s. 8-11.

Yaklaşım

dan çok daha düşüktür. Mesela, oldukça rasyonel bir eylem ele alalım: Zengin bir işadammın parasal yatırımı gibi. İyiye bakıldığında iş adamının para konusundaki kararlarının hiç de rasyonel temellere dayanmadığı görülür. Genellikle onun paranın iniş çıkışındaki düşüncesi politik ve duygusal vb. birçok etmene bağlıdır. Kısacası rasyonel kabul edilen birçok davranış veya karar iyice incelendiğinde psikolojik bir etmenle ilişkilendirilebilir. Russell, bunları söylemekle birlikte insan davranışını indirgemeci bir yaklaşımla tek bir psikik etmene indirgeyen ve inancı rasyonalize etmeye çalışan Freudcu anlayışı da şiddetle eleştirir. Onlara göre, bilinçaltının rasyonalize edilmesi ile rasyonel eylem ortaya konulmaktadır; fakat Russell, bunu kabul etmediği gibi, Freudcuların tam tersi olarak insanın irrasyonel olarak kabul edilen yönünün bilinçli, rasyonel yönünün ise bilinç dışı olduğunu savunur. b) İnsanların eylemleri, ne ölçüde rasyonel olabilir veya olmalıdır? Russell'a göre, "olmalı mı" sorusu ele alındığında, şöyle bir sonuç çıkar: "Bana göre, rasyonalizmin uygulama alanını belirleyen kesin sınırlar vardır; yaşamın en önemli bölümlerinden bazıları mantığın işe karışmasıyla mahvolur." Russell bu konu için, Leibniz'in evlenme meselesini aktarır. Evlenme teklifinden sonra düşünme fırsatı verilen Leibniz, evlenme teklifini geri alır. Russell, Leibniz'in davranışını çok rasyonel bulmasına karşın beğenmediğini belirtir.⁴²

Russell inançları, gündüz düşleri olarak niteler. Arzulamalarımızın, inançlarımız üzerindeki etkisi herkesçe bilinen ve gözlenen bir olgudur. Ancak bu etkenin niteliği çoğu zaman yanlış algılanır. İnançlarımızın büyük bir bölümünün bazı rasyonel temellere dayandığını, arzunun ise yalnız arada bir işe karıştığını varsaymak alışkanlık haline gelmiştir. Russell'a göre, yaşamla ilgili inançlarımızın büyük bir bölümü arzularımızın şekillenmesinden başka bir şey değildir.

Russell'ın kanaati odur ki, insanların eylemleri rasyonel olabilir ama şimdiye kadar insanlar tarafından kabul edilen rasyonel inançlar genelde mutsuzlukla sonuçlanmıştır. Bu yüzden Russell, insanların bir başkasının mutsuzluğu peşinde koşmak yerine, kendi mutlulukları hakkında düşünmeyi öğrenmeleri kanaatini paylaşır. Ona göre, işte bu, dünyayı cennete dönüştü-

⁴² Russell, a.g.e., s. 11-14.

rebilir bir inanç olacaktır.⁴³

Russell, din için önemli bir unsur olan inanmanın, dinin yararı ve zararı noktasında iyi tespit edilmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre, inanmanın hiç de algılandığı gibi bir fazlalığının olmadığı açıktır: “Edindiğim tecrübeler ve gözlemlerim sonucunda inananların, inanmayanlara nazaran genellikle daha mutlu veya daha mutsuz olduğunu görmedim. Yani inanmak insanları daha mutlu kılmıyor. Aynı şekilde inanmamakta insanları mutsuz kılmıyor. Bana göre, esas ve önemli olan erdemler, iyi kalplilik ve zekâdır. İnanç vb. değildir. Böyle olmasına rağmen zekâ, her türlü inançla engellenir; iyi kalplilik ise günah ve ceza duygusuyla körleşir.”⁴⁴ Buradan da anlaşılıyor ki Russell, dinin bir unsuru olan inanmanın öyle algılandığı gibi bir fazlalığının olmadığını, aksine birçok olumsuzluğu (zekânın engellenmesi vb.) içerisinde barındırdığını düşünmektedir.

Russell’a göre, dinler inanma ile mantık arasında yeterli derecede bir ilişki kuramadıklarından, insanlık tarihi içerisinde birçok kötülüğün kaynağı durumundadırlar. O, inanç ve mantığa uygunluk arasında bir bağıntının gerekliliğine inanmaktadır; bu uygunluk inancın mantığa veya olguya uygunluğudur. Hâlbuki böyle bir durum dini inançlarda sadece iyi niyet belirtisi olarak kalmakta ve gerçekte kendine yer bulamamaktadır. Ona göre, insan, din olsun veya başka bir şey olsun, mantığa uymayan düşüncelerle savaşmalı ve onların etkisi altına girmemelidir.⁴⁵ Mesela; “konuşurken ‘kötü sözler’ kullanan bir adam, kullanmayandan mantığa göre, daha kötü bir kimse değildir. Ne var ki, herkes bir ermişi hayalinde canlandırmaya çalışırken onun hiçbir zaman sövmemiş olduğunu düşünür. Mantık ışığı altında bakılacak olursa bunun saçmalığı açıktır.”⁴⁶ Kısacası Russell, genel manada dini inançların olumsuz olarak değerlendirilmesi kanaatindedir ve ona göre, bu durumun sebebi bizzat dini inancın kendi yapısından kaynaklanmaktadır.

⁴³ Russell, a.g.e., s. 11-19.

⁴⁴ Russell, a.g.e., s. 215.

⁴⁵ Russell, **Mutluluk Yolu**, Çev. Nurettin Özyürek, Varlık Yay., 7. Baskı, İstanbul, 1992, s. 60-61.

⁴⁶ Russell, a.g.e., s. 44-45.

Yaklaşım

Sonuç olarak Russell, dini inancın çoğu zaman önemli hiçbir faydasının olmadığını ve her türlü dinsel inancın giderek yok olmasını ümit ettiğini dile getirerek şunları ifade eder: “Dinsel inancın, sonuçta yarar sağladığına inanmıyorum. Bazı zamanlarda ve bazı durumlarda bir takım yararlı etkiler yaptığını kabul etmekle beraber, (dinin) insan aklının bebeklik dönemine, şimdi geride bırakmaya başladığımız bir evresine ait olduğu kanısındayım.”⁴⁷ “İnsanlar inançları uğruna kendi kendilerine işkence etmeye başladımı, aynı inançlar adına başkalarına da zulüm ve işkence yapma hakkını bulurlar. Bu ise insanlık adına ne korkunç bir durumdur”⁴⁸

Görüldüğü üzere Russell, epistemolojik düzlemde agnostik olduğunu iddia etmesine rağmen pratikte ateist gibi hareket etmektedir. Mesela Russell, epistemolojik düzlemde iyinin kötünün yani değerler alanının bilinemeyeceğini söylemesine karşın, dini inançların kötülüğünden bahsetmekte, dolayısıyla da duygusal bir yaklaşım sergilemektedir. Dini inanca karşı böylesi bir tavır alış onun teorik epistemolojik tutumunun pratiğe yansımadağını göstermektedir. O, epistemolojisini en azından bir yönüyle duygu-verisine dayandırarak dışsal bir metodoloji kullandığını, bu metodolojinin de bilimsel bir tavır olduğunu iddia etmektedir. Kanaatimizce Russell, dinsel inanç meselesinde sadece dışsal bir zeminden hareket etmemekte, duygunun duyguyla mücadelesini bireysel tecrübesinin psikolojik yansımaları olarak bizlere aktarmaktadır. Mesela kötü bir dil alışkanlığı olarak gördüğü Tanrı ve dini inançlar, doğruluğu veya yanlışlığı ortaya konulamayacak şeylerse, neden kendisi bu inançları eleştirmek için eleştirdiği dili kullanma gereğini duymaktadır? Kısacası Russell, bilgi felsefesi bağlamında “inanc”ı tahlil ederken agnostik bir tavır takınmakta, fakat pratiğe bu agnostik anlayışını taşıyamamakta, sosyolojik ve ahlaki alanda “inanç” hakkında konuşurken tam anlamıyla bir ateist gibi davranmaktadır.

⁴⁷ Russell, *Sorgulayan Denemeler*, s. 164, 110.

⁴⁸ Russell, *Dünyamızın Sorunları*, Çev. S. Eyüpoğlu- V. Günyol, Can Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1963, s. 74.